

Türkmenleriň Anadola gelişи

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Türkmenleriň Anadola gelişи TÜRKMENLERİŇ ANADOLA GELŞİ

kitapcy.ru

Garşa-garşa «geçmiş» ýatlap «şu günümüz» dolap bilmeris. Taryh dilimiziň ujunda däl-de, ýüregimiziň töründe yaşamalydyr!

Türkleriň Orta Aziýadan Anadola gelişleri biziň eýýamymyzdan hem öñki müňlerçe ýyllara uzap gidýär. Emma biz bu makalamyzda miladynyň 1000-nji ýylyndan bärki döwülerden söz açmak isledim. Çünkü türkleriň aglabasynyň köpçülükleyín göçüp gelmeleri şol döwülerde bolup geçipdir.

XI asyryň ortalaryndan başlap türkmenler Anadola gelen wagtynda, bu ýerde rumlar, ermeniler, suryýanylar we araplar ýasaýardy. Ýöne şol wagt häkimiýet Wizantiýa imperiýasynyň elindedi. Anadoluda bu halklardan başga hristian türkler hem bardy. Wizantiýa seljuk ýörişlerine garşy gorag halkasyny döretmek maksady bilen olary Balkan ýurtlarynda ýasaýan hristian ynançly oguz (gyz), gypjak-kuman we peçeneg türklerini wagtal-wagtal Anadola göçürip getiripdir. 1048-nji ýylda Hasangala ýeňinden soñ Anadola aralasyp başlan türkmenler Gündogar we Merkezi Anadolyny eýelemegi başardylar.

Türkmenler Anadolynyň gündogar we merkezi etraplaryna ýaýranam bolsalar, bu ýerler heniz olara ýaşamaga howply ýurt bolmagynda galýardy. Çünkü türkmenleriň güýji legioner wizantiýa goşunlaryna garşy söweşmekdekden entek pes gelýärdi. Şonuň üçin wizantiýa goşunlary üstlerine gelen wagtlary türkmenler Kawkaz ýurtlaryna çekilýärdiler. Şeýle-de, heniz Anadolynyň eýelenmedik birnäçe möhüm ilatly nokatlary we galalary bardy. Yeterlik ýarag güýji bolmadyk türkmenleriň bu galalary eýelemegi kyn düşjekdi. Seljuk goşunlaryňam türkmen doganlaryna goldaw bermek üçin hemise diýen ýaly Anadola gelmek mümkünçiliği ýokdy. 1071-nji ýylyň 26-njy awgustynda gazanylan Malazgirt ýeňsi Wizantiýanyň agyr goşunyny we güýjuni amana getirdi. Bu şanly ýeňis türkmenlere Anadolynyň derwezesini soňuna çenli açdy. Wizantiýalylara berlen aşagyndan galkyp bolmajak agyr urgy türkmenleriň Anadola joşgunly sil kimin dolup-daşmagyny üpjün etdi.

• **ANADOLYNYŇ TÜRK YÜZİ**

Malazgirt ýeňinden soň Anadoly bilen Türküstanyň arasynda «göç akymy» başlady. Türkmenler kowcum-kowcum bolup Anadola göçüp gelmäge başladylar. Türkleriň Anadola gelişи bir wagtyň özünde bolmady, ol birnäçe asyrlap dowam etdi. Türk göçüşliginiň arasy XVI asyryň başlarynda Sefewi türkmen döwletiniň gurulan wagtyna çenli kesilmedi. Sefewiler döwründe Türküstan bilen Anadolunyň arasyndaky bu «göç akymy» kesildi. Anadola gelen türkleriň agramly bölegi oguzlardyr. Oguzlaryň (türkmenleriň) ýigrimi dört taýpasynyň ählisine-de Anadolyda duş gelmek mümkün. Bulardan daşgaryn hem beýleki türki taýpalardan bolan gypjaklar (kumanlar), peçenegler (bu peçenegler oguzlaryň ýigrimi dört taýpasynthaky peçeneglerden başgadyr), ak hunlar (abdallar) we bulgarlar Anadola göçüp gelipdirler. Türkleriň gelmesinden soň Anadolynyň ýerli halkynyň belli bir bölegi wagtyň geçmegi bilen türkmenleşipdir. Yönete bu türkleşmäni uly sanlar bilen görkezmek ýalnyş bolar. Sebäbi seljuk taryhçylary köpçülikleýin jemgyýet çalşygyna (dini üýtgetmeler we ş.m.)

duş gelinmändigini ýazýarlar. Şeýle-de fransuz taryhcýsy professor Klod Kaen hem türkmenler bilen rumlaryň dostana gatnaşyk saklandyklaryny, ýöne olaryň arasynda kän bir garylyp-gatylmanyň bolmandygy belläp geçýär. Kaen bir ýerde şeýle ýazýar:

«XVI asyra degişli osmanly salgyt depderlerini öwrenenimde, şol döwürde Anadolynyň oturymly ýasaýyşyna doly uýgunlaşmadık bir milliona golaýa türkmeniň bardygyny anykladym. Şol sanda eýýäm şol asyra geleninizde türkmenleriň oturymly ýasaýyş şertlerine ymykly ornaşanlaryňam sany az däl eken. Olaryňam sany bir milliondan geçipdir.

Arhiw maglumatlarynda musulmanlar bilen musulman dälleriň bir ýerde garylyp-gatylyp ýaşamandygy, olaryň aýry-aýry raýonlarda oturandyklary aýdylýar. Bularyň ählisi Anadolynyň ýerli halky bilen o diýen bir garylyp-gatylmanyň bolmandygyny we Anadolynyň türkmençilik hamyrmaýasynyň saklanyp galandygyny subut edýär. Görnüşi ýaly, käbir taryhçylaryň öñe sürüyan pikiriniň tersine, türkleriň Anadolyda başga halklar bilen garyşmasy diýen ýaly ýagdaý bolmandyr».

• TÜRKMEN ÜLKESİ

Türkleriň Anadola ilkinji gelip ýerleşen we döwletlerini guran ýerleriniň başynda ilki bilen Gündogar we Gündogar-Günorta Anadoly gelýär. Artyklylar, Saltyklylar we Mengüç ogullary bu ýerleriň ilkinji hojaýynlarydyr. Soňra bu sebitlerde ýene iki sany uly türkmen taýpasu peýda bolýar: Muş sebitinde Garagoýunlylar, Diýarbekir sebitinde Akgoýunlylar. Emma ilki Garagoýunlylar, yzyndan Akgoýunllar, has soňra Sefewi türk döwletini guran anadolyly türkmen taýpalary Gündogar we Günorta-Gündogar Anadolydan galkyp Eýrana göçdüler we öz döwletlerini gurdular. Bu ýagdaý Gündogar we Günorta-Gündogar Anadolynyň türkmen ilitynyň azalmagyna getiripdir. Gündogar Anadoly, Eýran we Yrak üçburçlygyna «Türkmen ülkesi» (italýan syýahatçysy Marko Polo «Türkmenistan» diýýär -H.T.) diýip at berlipdir.

XVI asyrda başlanan sefewi-osmanly agzalalygy sebitiň

türkmençilik hamyrmaýasyna öwezini dolup bolmajak zyýanlaryny berdi. Sefewiler bilen osmanlylaryň arasyndaky oňsuksyzlyk ilkibaşa Gündogar Anadoludaky Akgoýunly döwletiniň ýerlerinde kimiň agalyk sürmelidiginiň üstündedi. Wagtyň geçmegini bilen syýasy oňsuksyzlyk mezhep oňsuksyzlygyna öwrüldi we Sefewi döwletini guran alawy türkmenleriň Anadolyda galan bölegi Osmanly häkimiýetine howp salyp biläýjek güýç hasap edildi. Hut şonuň ýaly Sefewi häkimiýetiniň sunni kürtlere bolan negatiw garaýsy bardy. Osmanlylar Gündogar Anadolyny howpsuz zolaga öwürmek maksady bilen türkmenlere ýowuz darap, tersine kürtlere hoşniýetli syýasat ýöretdi. Ýowuz Soltan Selimiň döwründen (1512-1520) başlap osmanly häkimiýetinden zulum gören türkmenleriň belli bir bölegi Eýrana göçdi, belli bir bölegi kürt taýpalarynyň arasyna siňip, wagtyň geçmegini bilen kürtleşip gitdiler. Birnäçe taýpalara arhiw maglumatlarynda «türkmen ekrady» (Türkmen Kürtleri) diýilmegi munuň iň ynamly subutnamasydyr. XVI asyrda ady türkmen diýip ýatlanýan birnäçe türkmen taýpasy bu gün biziň garşymyzdab kürt bolup çykýar. Muňa mysal hökmünde Urfadaky garagecili, Kilis sebitlerindäki Okçy Izzeddinlileri, Gaziantepdäki, Adyýamandaky, Malatýadaky, Konýadaky, Haýmanadaky rişwan ýaly asly türkmen kürt taýpalaryny görkezmek bolar.

(Giňişleýin maglumat üçin Faruk Söýlemeziň «Osmanly döwletinde taýpa dolandyryşy: Rişwan», Mustapa Öztürküň «Kilis, Urfa, Adyýaman sebitlerindäki jemagatlar we oýmaklar» kitabyna seret).

• ANADOLYDA TÜRKMENLER

Osmanly imperiýasynyň çäklerinde ýasaýan taýpalaryň agramly bölegi Anadoluda ýasaýardy. Anadoludaky iň uly iki taýpa Ulyýörük we Dulkadyrly türkmen taýpasydy.

Ulyýörükler Tokatda, Siwasda, Çorumda, Kyrşehirde, Ankarada, Eskişehirde, Ýozgatda, Dulkadyrly türkmenleri bolsa Maraşda, Elbistanda, Kyrşehirde, Ýozgatda, Adanada, Urfada, Adyýamanda, Kaýseride ýasaýardylar.

Bu iki taýpanyň XVI asyrdaky ilat sany 300 müň töworegi eken.

Anadoly şäherleriniň ortaça adam sanynyň pesinden 5 müň, köp bolanda 10 müň bolanlygyny göz öňüne tutsak, onda taýpalaryň ilat sanynyň köp bolandygyny görmek bolýar.

Atçekenler Konýa ýaýlalarynda, çepniler Trabzonda, Giresunda, Gümüşhanada, Balykesirde, owşarlar Kaýseride, Täze il (Ýeni il) türkmenleri Siwasyň günortasynda (Diwrigide, Şargyşlada, Kangalda, Gürünüň eteklerinde), garageçililer Ankaranyň we Bursanyň arasynda, bozulus türkmenleri (akgoýunly türkmenler) Diýarbekirde, Urfada, Mardinde, Erzurumda we Karsyň eteklerinde, elliji we mukataa ýörükleri Manisada, Merkezi Egeýde (Kütahýada, Uşakda, Denizlide) bozguş ýörükleri, gyljan ýörükleri, akgeçili ýörükler, Denizlide gaýy we çopan ýörükleri, Aýdyna garajagoýunlar, çuga we çulluýan ýörükleri, Muglada we onun eteklerinde gaýylar, gyzyljageçililer, Diwana Aly, Balykçy we Horzum taýpalary, Mersinde we onuň eteginde içel ýörükleri, Kütahýada kütahýa ýörükleri, Antalýada teke türkmenleri, Bolyda boly ýörükleri, Hataýda we onuň eteklerinde Özer ogullary (Üzeýr türkmenleri), Adanada Remezanly ulusy, Tarsusda Warsaklar, Kastamonyda kastamony ýörükleri, Kaýseride Yspartada, Afýonda, Aýdyna, Balykesirde, Kütahýada, Nigdede, Aksaraýda, Newşehirde, Kyrşehirde – Danyşmentliler ýaşapdyrlar.

• **ANADOLY TÜRKİYE BOLDY**

Türkler Anadolynы eýelänlerinde Türkىédäki seljuklaryň döwletinden daşgaryn dört uly türkmen begligini gurupdyrlar. Artyk begin ogullary Gündogar we Günorta-Gündogar Anadoloda (Diýarbekir-Mardin-Elazig-Hasankeýf), Danyşment Gazy (Siwas-Amasýa-Tokat) we Mengüjek Gazy (Erzinjan-Diwrigi) Orta we Gündogar Anadoluda öz begliklerini gurup, bu ýerleriň türkmenleşmesini üpjün etdiler. Emma bularyň hiç birisi-de wagtyň geçmegin bilen çäklerini giñeldip bilmediler we Türkىédäki seljuklaryň tabynlygyna girdiler. Malazgirtden soň türkleriň akym-akym bolup Anadola göçüp başlamagy netijesinde, mundan beýläk bu ýerler Türkiye diýip atlandyryldy.

Professor Faruk Sümer ýewropalyalarň baryp 1085-nji ýıldan bări

Anadola Türkié diýyändiklerini ýazýar. Üçünji haçly ýörişin komanduýusisi we Mukaddes Rim-German imperatory Fridrih I Morsakalyň 1191-nji ýıldaky haçly ýörişinden soñ günbatarlylar türk tabynlygyna giren ýurtlara şol wagta bermedik ady bolan Turchia/Turquie (Türkié) diýen ýurt adyndan söz açyp başladylar. Fridrih Morsakalyň haçly ýörişiniň üstünden ýarym asyr geçensoň Saýmon of Sent-Kwentin muny ýörgünli ada öwürdi. Taryhçy Klod Kaeniň aýtmagyna görä, «Anadolyda türkmenleşme prosesi hernäçe ýygjak bolanda-da we şol wagtky Türkýäniň çäkleri hernäçe belli bir çäkde bolmasa-da, döwürdeşleriniň gözünde Anadolynyň türk özeni ýurduň ähli künjegini özüne dolap alypdyr».

• **Peýdalanylan çeşmeler:**

- 1). «Elbistanyň taryhy» («Elbistan» neşiryaty, 2003);
- 2). Faruk Söýlemez «Osmanly döwletinde taýpa häkimiyeti» («Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi», «Kitabevi» neşiryaty, Stambul-2007)
- 3). Mustapa Öztürk «Kilis-Urfa-Adyýaman-Elazig sebitlerinde jemagatlar we oýmaklar» («Kilis-Urfa-Adiyaman – Elazığ çevresinde Cemaatler – Oymaklar», Elazig-2004).

Adnan GÜLLİ,
taryhçy.

Terjime eden: Has TÜRKMEN. Taryhy makalalar